

Research Article

Content Analysis of the Persian Books in Elementary Schools Based on their Attention to the Criteria of Moral Education¹

Raheleh Mohammadbagher

Assistant Professor, Department of Islamic Education, Farhangian University,
Tehran, Iran (**Corresponding Author**). mohamadbagher@cfu.ac.ir

Zohreh Taghavi

Instructor, Department of Theology and Islamic Studies, Farhangian University,
Qom, Iran. zohrehtaghavi40@yahoo.com

Abstract

The purpose of the present study is to review and analyze how much attention is paid to the criteria of moral education in the Persian books in elementary schools. The method of study is categorical content analysis, and the units under analysis include texts, poems, and images. Statistical population of the research is composed of the Persian books in the first to the sixth grade of elementary schools in 1399-1400 and the research approach is practical. For data analysis, descriptive statistical indices for frequency and percentage were used. The selected criteria under study include saying good words, patriotism, sanctity and piety, contentment, reproaching self-indulgences and desires, human dignity and self-esteem, affection and kindness, patience and tolerance, avoidance of arrogance and selfishness, and study of nature. The results showed that in the Persian books of the elementary schools, the most attention has been paid to the study of nature, affection and kindness while no attention has been paid to reproaching self-indulgence and it has no objective representation. In the sixth grade textbooks, criteria for patriotism and study of nature have the most representation while patience and tolerance have the least evidence. In general, it can be said that the emphasis of the Persian textbooks in elementary schools, firstly appropriate with the age condition of students, is on nurturing their emotional spirit and making them familiar with nature so teaching the skills to control self-indulgences and desires is in the second priority and is less important.

Keywords: Content Analysis, Moral Education, Elementary School (Level), Persian Books, Textbook.

1. **Received:** 2021/12/04 ; **Revision:** 2022/02/04 ; **Accepted:** 2022/03/17

© the authors

<http://tarbiatmaaref.cfu.ac.ir/>

Publisher: Farhangian university

تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی بر اساس میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت اخلاقی^۱

راحله محمدباقر

استادیار، گروه معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران (نویسنده مسئول).
mohamadbagher@cfu.ac.ir

زهره تقوی

مربی، گروه الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، قم، ایران. zohrehtaghavi40@yahoo.com

چکیده

هدف پژوهش حاضر بررسی و تحلیل میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتب فارسی مقطع ابتدایی است. روش پژوهش، تحلیل محتوای مقوله‌ای و واحد تحلیل، متن، اشعار و تصویر می‌باشد. جامعه آماری پژوهش نیز کتاب‌های فارسی مدارس پایه اول تا ششم ابتدایی سال ۱۳۹۹-۱۴۰۰ بوده و رویکرد پژوهش، کاربردی است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از شاخص‌های آمار توصیفی فراوانی و درصد استفاده شده است. مؤلفه‌های انتخاب شده عبارتند از سخن نیکو گفتن، وطن‌دوستی، پرهیزگاری و تقوا، قناعت، نکوهش هوی و هوس‌های نفسانی، کرامت انسانی و عزت نفس، محبت و مهرورزی، صبر و بردباری، دوری از تکبر و خودپسندی و طبیعت‌شناسی. نتایج نشان داد که در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی به مؤلفه‌های طبیعت‌شناسی و محبت و مهرورزی بیشترین توجه و به مؤلفه نکوهش هوا و هوس نفسانی توجه نشده و نمود عینی ندارد. در پایه ششم نیز مؤلفه‌های وطن‌دوستی و طبیعت‌شناسی بیشترین نمود، و صبر و بردباری کم‌ترین نمود را دارند. در مجموع باید گفت که تأکید کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی در وهله اول متناسب با شرایط سنی دانش‌آموزان، بر پرورش روحیه عاطفی و آشنایی با طبیعت بوده و پرورش مهارت‌های کنترل هوا و هوس نفسانی از اولویت دوم و کم‌تری برخوردار است.

کلیدواژه‌ها: تحلیل محتوا، کتاب درسی، تربیت اخلاقی، مقطع ابتدایی، کتاب‌های فارسی.

۱. **استناد به این مقاله:** محمدباقر، راحله؛ تقوی، زهره (۱۴۰۱). تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی بر اساس میزان توجه به

مؤلفه‌های تربیت اخلاقی. *پژوهش در آموزش معارف و تربیت اسلامی*، (۲)۲، ص ۸۱-۱۰۶. DOI: 10.22034/riet.2022.10400.1083

تاریخ ارسال: ۱۴۰۰/۰۹/۱۳؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۰/۱۱/۱۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۲۶

۱. مقدمه

تربیت اخلاقی از اصولی است که تأکید بر آن در پرورش نسل نوآموز کشور و تأمین آینده مملکت تأثیر بسزایی دارد. لذا، برای هدایت متعلمان به سوی اهداف متعالی لازم است شاخص‌های تربیت اخلاقی در مدارس و کتب درسی مورد توجه بیشتری قرار بگیرد. اسلام به عنوان یک مکتب دارای نظام تربیتی خاص خود است. این نظام تمایزات اساسی با سایر نظام‌های تربیتی دارد. تبیین عناصر این نظام شامل: هدف، برنامه، روش، ارزشیابی و... مستلزم نظریه‌پردازی و استخراج این عناصر از متون و منابع معتبر دینی است. بنابراین، همانند بُعد آموزش، بُعد پرورش نیز نیازمند ابزارهایی جهت سنجش و ارزشیابی است که شاخص‌ها نیز نوعی از این ابزارها هستند. «شاخص‌های تربیتی ریشه در اهداف تربیتی دارند، چون شاخص‌ها ابزاری جهت رسیدن به اهداف می‌باشند» (تاج‌الدین و بازارگادی، ۱۳۸۸، ص ۲۱). بی‌گمان هر فرزندی بعد از خانواده وارد فضای مدرسه و کلاس درس می‌شود تا در آنجا به آموزش بپردازد و تربیت او از جنبه‌های عاطفی، اجتماعی، دینی، اخلاقی و... آغاز می‌شود. لذا، یکی از جنبه‌های مهم تربیت، تربیت اخلاقی است. تعلیمات دین بر سه پایه اعتقادات، اخلاقیات و احکام بنا شده است. پژوهش حاضر به دنبال تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی از لحاظ میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت اخلاقی است. کتب درسی مخصوصاً کتاب‌های فارسی، این رسالت مهم را به نوعی بر عهده دارند، زیرا برخاسته از فرهنگ غنی و اصیل اسلامی و ایرانی می‌باشند و بیان مسائل اخلاقی با استفاده از ادبیات و عبارات شاعران و نویسندگان ادب فارسی می‌تواند تأثیری بس شگرف در شخصیت فرد داشته باشد. به ویژه آنکه یک فصل در کتاب‌های فارسی با عنوان ادبیات تعلیمی، با هدف پند و اندرز به مخاطبان خود سعی در روشنگری دارد. شمیسا در این باره می‌گوید: «آثاری که به تبیین دانش یا بیان مسائل اخلاقی، مذهبی و فلسفی با رویکرد ادبی می‌پردازند، اثر تعلیمی نامیده می‌شوند» (شمیسا، ۱۳۸۷، ص ۱۱۱).

۲. بیان مسأله

در تعلیم و تربیت، عرصه‌ها و وجوه گوناگونی وجود دارد که یکی از مهم‌ترین و اصلی‌ترین آن‌ها حوزه تربیت اخلاقی است. اما این حوزه نیازمند انجام مطالعات علمی گسترده کمی و کیفی می‌باشد. به ویژه در جامعه ما ضروری است که صاحب‌نظران، با معرفی الگویی از هنجارها و رویکردهای اخلاقی به غنای هرچه بهتر آن پرداخته و کاربرد شاخص‌های آن را در متون درسی دوره دبستان توصیه نمایند. رویکردهای آموزش، تعلیم و تربیت اخلاقی و ارزشی به همه آنچه که مدارس و دیگر نهادهای

آموزشی برای کمک به افراد جهت تفکر پیرامون مسائل مربوط به درست و نادرست و در پی آن تمایل به داشتن وجهه اجتماعی و نیز کمک به تغییر رفتار در جهت روش و منش اخلاقی و ارزشی انجام می‌دهند، اطلاق می‌شود. آنچه که در مدرسه به طور آگاهانه انجام می‌گیرد (جهت تربیت اخلاقی و ارزشی) به یادگیری‌های برنامه‌ریزی شده و هدفمند و عاملاً در برنامه‌های درسی اشاره دارد. این فعالیت آگاهانه به برنامه درسی که خود موضوع درسی، محتوا و مهارت‌های خاص و نگرش‌های از قبل تعیین شده را شامل می‌شود، مربوط است. بر اساس نتایج تحقیقات انجام شده می‌توان گفت، این رویکردها کاملاً متنوع و متکثر هستند؛ چنان‌که این تکثر و تنوع را در زمینه مدل‌ها و روش‌های تربیت اخلاقی و ارزشی نیز می‌توان شاهد بود (سجادی، ۱۳۷۹).

لذا، پژوهش حاضر برای پر کردن این خلاء پژوهشی و همچنین بر اساس آنچه درباره اهمیت تربیت اخلاقی گفته شد، انجام شده است و هدف اصلی آن پاسخ به این پرسش است که در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی تا چه اندازه به تربیت اخلاقی توجه شده است؟ همچنین تا چه اندازه مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در پایه‌های مختلف با یکدیگر تفاوت دارند؟

۳. روش پژوهش

پژوهش حاضر از لحاظ ماهیت، کاربردی و از نظر روش پژوهش، تحلیل محتوای مقوله‌ای و واحد تحلیل آن، متن، اشعار و تصویر است. تحلیل محتوای مقوله‌ای از معروف‌ترین روش‌های تحلیل محتواست، که ابتدا متن مورد نظر به اجزائی تجزیه، سپس اجزاء به طبقاتی تقسیم می‌گردد و با شمارش فراوانی هر طبقه، درصد آنها را مشخص خواهد شد. در پایان، درصدها تحلیل می‌شود (موسوی‌نسب کرمانی، ۱۳۸۴). با توجه به اینکه محور کار پژوهش حاضر بررسی کتب فارسی است، لذا، به میزان انعکاس این موضوع در واحد متن، اشعار و تصاویر پرداخته، سپس جنبه‌های تربیت اخلاقی در آنها دسته‌بندی شده و مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. بر این اساس، عناوین مؤلفه‌های استخراج شده به ترتیب عبارتند از: سخن نیکو گفتن، وطن‌دوستی، پرهیزگاری و تقوا، قناعت، نکوهش هوا و هوس نفسانی، کرامت انسانی و عزت نفس، محبت و مهرورزی، صبر و بردباری، دوری از تکبر و خودپسندی و طبیعت‌شناسی. جامعه آماری این تحقیق کتاب‌های فارسی مدارس پایه اول تا ششم ابتدایی سال ۱۳۹۹-۱۴۰۰ است و رویکرد پژوهش، کاربردی می‌باشد. بر اساس روش سرشماری، حجم نمونه با حجم جامعه برابر است. گردآوری داده‌ها نیز با روش تحلیل محتوا و سیستم مقوله‌بندی و رمزگذاری متغیرها و خرده متغیرها بوده که می‌توان از آن به فهرست واری‌یاد کرد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از

شاخص‌های آمار توصیفی فراوانی و درصد استفاده شده است. مؤلفه‌ها در منابع مختلف، فراتر از موارد یاد شده می‌باشد، لیکن نمود عینی در کتاب‌های فارسی ندارد. پژوهش حاضر صرفاً به نمونه مؤلفه‌های یاد شده در کتاب‌های فارسی می‌پردازد تا امکان تطبیق و تأثیرگذاری آنها در کتب فارسی مشخص شود. شیوه کار به این شکل خواهد بود که هر مؤلفه از کتاب اول ابتدایی تا پایه ششم مورد بررسی قرار می‌گیرد، سپس به سراغ مؤلفه بعدی خواهیم رفت. این روش به جهت پیوستگی و ترتیب و موالات مطالب و همچنین انسجام برای نتیجه‌گیری صورت می‌گیرد.

۴. مفهوم‌شناسی

۴-۱. اخلاق

«اخلاق» در اصل، واژه‌ای عربی است که مفرد آن «خُلُق» و «خُلُق» می‌باشد. همچنین در لغت به معنای «سرشت و سنجیه» به کار رفته است؛ اعم از اینکه سنجیه و سرشتی نیکو و پسندیده باشد، مانند: جوان مردی و دلیری، یا زشت و ناپسند باشد، مثل: فرومایگی و بزدلی (مصباح یزدی، ۱۳۹۴، ص ۱۹). در لغت‌نامه دهخدا آمده است: اخلاق «جمع خُلُق» و در لغت به معنای خوی‌هاست (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۵، ص ۱۵۲۵). «علم اخلاق، علمی است که صفات نفسانی خوب و بد و اعمال و رفتار اختیاری متناسب با آن‌ها را معرفی می‌کند و شیوه تحصیل صفات نفسانی خوب و انجام اعمال پسندیده و دوری از صفات نفسانی بد و اعمال ناپسند را نشان می‌دهد» (ابن مسکویه، ۱۳۹۴، ص ۲۷). در دین اسلام اهمیت فراوانی به اخلاق داده شده است. همچنین رسالت مهم پیامبر اکرم (ص) نیز بیان تعریف اخلاق و اصلاح مسیر اشتباه اخلاق انسان‌ها بوده است. بر اساس حدیثی که از مستدرک الوسائل وجود دارد، پیامبر اکرم هدف از نبوت و رسالتش را تکمیل فضایل اخلاقی بیان کرده است (نوری، ۱۴۰۷ق، ج ۱۱، ص ۱۸۷).

۴-۲. تربیت

«تربیت» در لغت از ماده «ربا» به معنی «زاد و نما»، افزایش یافت، نمو کرد، گرفته شده است (طریحی، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۱۳۸-۱۳۹). همچنین تربیت از کلمه «رب» به معنی مالک، سید و مربی اشتقاق می‌یابد و این‌گونه معنی می‌شود، انجام وظیفه کردن به شیوه نیکو و پسندیده. با در نظر گرفتن مفهوم لغوی، می‌توان تربیت را این‌گونه تعریف کرد: انتخاب رفتار و گفتار مناسب، ایجاد شرایط و عوامل لازم و کمک به شخص مورد تربیت، تا بتواند استعدادهای نهفته‌اش را در تمام ابعاد وجودی خویش به‌طور هماهنگ پرورش داده و شکوفا سازد و به سوی هدف و کمال مطلوب، به تدریج حرکت کند.

۴-۳. تربیت اخلاقی

تربیت اخلاقی یکی از ضروریات جامعه برای تربیت افراد است. با توجه به تعریفی که از اخلاق و تربیت ارائه شد، «تربیت اخلاقی عبارت است از: چگونگی به‌کارگیری و پرورش استعدادها و قوای درونی برای توسعه و تثبیت صفات و رفتارهای پسندیده اخلاقی و نیل به سعادت و فضایل اخلاقی و دوری از رذیلت‌ها» (دیلمی، ۱۳۷۹، ص ۲۴). در گذشته به دلیل درهم تنیدگی فرایند تربیت و اخلاق، مرز مشخصی میان این دو تصور نمی‌شد و فرایند تربیت با اخلاق همسان گرفته می‌شد. به طوری که غزالی معنی تربیت را در این می‌داند که «مربی، اخلاق بد را از آدمی بازستاند و به دور اندازد و اخلاق نیکو جای آن بنهد» (غزالی، ۱۳۵۱، ج ۳، ص ۵۲-۵۳).

اما امروزه، دو فرایند جداگانه برای اخلاق و تربیت قائل هستند؛ چراکه تربیت وسعت بسیار گسترده‌ای دارد و به تمامی ابعاد و شئون وجودی آدمی سیط می‌شود، اما فرایند اخلاق یکی از حیطه‌ها و ساحت‌های تربیت است. بنابراین، تربیت اقسام فراوانی دارد، همچون: تربیت بدنی، تربیت عقلانی، تربیت دینی، تربیت اخلاقی، تربیت جنسی، تربیت عاطفی، تربیت عرفانی، تربیت مدنی، تربیت اجتماعی و... استاد مطهری در این باره می‌نویسد: «تربیت، پرورش دادن و به فعلیت رساندن تمامی استعدادها و ایجاد تعادل در هماهنگی میان آن‌هاست تا از این طریق متری به حد اخلاق کمال برسد» (مطهری، ۱۳۹۳، ص ۳-۹). از سوی دیگر، فرایند تربیت با تمامی رفتار آدمی در همه زمینه‌ها و انواع آن، خواه ارزشی یا غیر ارزشی مرتبط است، در حالی که فرایند اخلاق با رفتار آگاهانه، عامدانه و از روی انتخاب و گزینش صورت می‌گیرد و جلوه ارزشی دارد. همچنین به اعتقاد برخی صاحب‌نظران، علم و دستاوردهای فنی آن نه تنها کافی نیست، بلکه همچنان باید ملاحظات اخلاقی و فلسفی، نقش اصلی را در تعلیم و تربیت عهده‌دار باشد، زیرا «بررسی اهداف و غایات تربیت نه در صلاحیت علم و نه در حد تکنیک، بلکه فقط در صلاحیت فلسفه و اخلاق است» (شکوهی، ۱۳۹۰، ص ۶۲).

یکی دیگر از دلایل جدایی فرایند اخلاق و تربیت آن است که عالمان اخلاق معتقدند «کار تربیتی علاوه بر فعل اخلاقی، فعل طبیعی و رفتار عادی انسان را نیز پوشش می‌دهد. در حالی که فعل اخلاقی از حدود کارهای طبیعی و عادی خارج است. منظور از فعل طبیعی اموری است که آدمی با حیوان مشترک بوده و ریشه این‌گونه افعال سودجویی مادی است. در فرایند تربیت، تمامی این رفتارهای عادی و طبیعی همراه با رفتار اخلاقی نمود دارد. در حالی که فعل اخلاقی و صفات اندیشه‌های مربوط به آن مختص عالم انسانی و قابل ستایش و نکوهش و ریشه آن فضیلت‌جویی فطری است» (پاپکین و آوروم، ۱۳۹۴، ص ۷۸).

بنابراین، تربیت اخلاقی به «فرایند برانگیختن، فراهم ساختن و به کار بستن سازوکارهای آموزشی و پرورشی در جهت دریافت گزاره‌های اخلاقی و شناختن و شناساندن فضایل و رذایل و زمینه‌سازی برای ایجاد نگرش و روی آوردن به اخلاق حسنه و تقید و پابندی و عینیت دادن ارزش‌های اخلاقی به‌منظور رسیدن به سعادت و کمال جاودانه اطلاق می‌شود. بر این اساس، دانش تعلیم و تربیت از داده‌ها و یافته‌های اخلاق بهره می‌گیرد و با سازوکارهای خود نگرش و رفتار اخلاق را در افراد ایجاد کرده و آدمی را از خودمحموری رهایی بخشیده و به او رنگ خدایی می‌دهد» (رضاداد، ۱۳۹۰، ص ۴۶). با این تعریف پیداست که تربیت اخلاقی، تربیت برای تخلق فرد به اخلاق حسنه است، اما اخلاق فقط درباره صفات، ملکات و رفتار اخلاقی و خوبی و بدی آنها سخن می‌گوید.

۵. اصول حاکم بر تربیت اخلاقی

تربیت اخلاقی بزرگ‌ترین هدف پیامبران، از جمله نبی اکرم (ص) بوده است. بر همین اساس، دین مبین اسلام با ارائه غنی‌ترین معارف الهی از طریق کلام خدا و اندیشه‌های تابناک حضرت ختمی مرتبت و عترت بزرگوارش، صاحب گسترده‌ترین نظام اخلاقی و به تبع آن، تربیت اخلاقی است. تربیت اخلاقی در اسلام با توجه به مباحث حیطه‌های مختلف اخلاق هنجاری، توصیفی و فرا اخلاقی، تبیین گردیده است.

تمایز اصلی این رویکرد تربیتی با سایر نظام‌های اخلاقی نیز در افتراق عقاید و نظرات اندیشمندان اسلامی، به ویژه در قلمرو فرا اخلاق با سایرین است، هرچند در درون مکتب گسترده اسلام نیز اختلاف نظرهای عمده‌ای، به خصوص درباره ملاک خوب یا بد بودن رفتار، بین صاحب‌نظران وجود دارد. نظام اخلاقی اسلام بر جهان‌بینی ای استوار است که خداوند را به عنوان مبدأ و آفریننده موجودات و انسان را به عنوان موجودی وابسته و نیازمند به او معرفی می‌کند. بنابراین، هر نوع برنامه‌ریزی، از جمله تربیت اخلاقی، در اسلام مبتنی بر رابطه عبودیت انسان و ربوبیت خداوند است.

انسانی که در مکتب اسلام تعریف می‌شود، هرچند رابطه تنگاتنگی با خداوند دارد و در برابر او تسلیم محض است، از جانب خداوند دارای مواهب بسیاری است که در پرتو خلیفه الهی شایستگی آن را دارد که حامل بار امانت الهی و عهده‌دار مقام گردد. با توجه به چنین برداشتی، خودشناسی برای او بالاترین «صفات خدایی» اتصاف به معرفت قلمداد شده است. خودشناسی که تنها در سایه تزکیه و تربیت اخلاقی ممکن می‌شود و دستیابی به فلاح و رستگاری، که قرآن کریم آن را به عنوان هدف انسان مطرح می‌سازد، بدین طریق، میسر می‌گردد. اما این مهم، یعنی دستیابی به فلاح و رستگاری را قرآن

کریم به عنوان مطلوب و غایت نهایی افعال اختیاری آدمی معرفی می‌کند. برای مثال آیات «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى» (اعلی، ۱۴)، «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا» (شمس، ۹)، «فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (جمعه، ۱۰)، «وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ» (آل عمران، ۱۰۳).

تربیت اخلاقی اسلامی برخلاف دیگر رویکردها، اخلاق یک متفکر و یا مجموعه محققان اسلامی نیست، بلکه اخلاق قرآن، سیره نبی اکرم (ص) و ائمه هدی (ع) است و دامنه آن گسترده‌تر از اخلاقی است که عقل عملی آن را درک می‌کند (سبحانی، ۱۳۸۴).

این نظام که از سه جهت اختیار، هدف‌مندی و انجام افعال اخلاقی به منظور وصول به هدف، با سایر نظام‌های اخلاقی مشترک است (مصباح یزدی، ۱۳۹۴)، دارای اصول خاص خود بوده که اهم آن‌ها عبارتند از: ۱. غایت‌نگر است، چرا که در آن اعمال خیر از آن‌رو ترویج و تشویق می‌شوند که، وسیله‌ای برای رسیدن به فلاح، رستگاری و سعادت هستند، «يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحَضَّرًا وَّ مَّا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّلٌ وَّ أَنَّ بَيْنَهُمَا وَ بَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا وَّ يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ» (آل عمران، ۱۳۰)، «بَايَهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (انفال، ۴۵).

البته مصداق مفهوم سعادت به عنوان غایت مطلوب انسان در اسلام، «سعادت اخروی» است و به همین دلیل، انتخاب لذایذ ناپایدار، سطحی و همراه با رنج پسینی نفی می‌گردد و برای رسیدن به سعادت ابدی، بر لذت‌های پایدار و عمیق، که بالاترین آن‌ها لذت حاصل از انس با خداست، تأکید می‌شود. در واقع، می‌توان گفت که هدف غایی که سعادت دنیا و آخرت انسان را تأمین می‌کند و افعال اختیاری اخلاقی انسان باید معطوف به آن باشد، «قرب الهی» است.

۲. نظام اخلاق اسلامی خودگرا است. بدین معنا که در این رویکرد، هدف و غرض افعال اخلاقی مربوط به شخص عامل است. از آنجا که رهیابی به هدف نهایی اخلاق در اسلام، یعنی قرب الهی، تنها در سایه تربیت امیال و گرایش‌های عالی وجود انسان، مانند نوع دوستی، امانت‌داری، ایثار و از خودگذشتگی میسر می‌گردد، در نتیجه، مفهوم خودگرایی اخلاقی در مکتب اسلام، برعکس دیگر مکاتب، به حیات دنیوی، مادی و خودخواهانه فرد محدود نمی‌شود (شیروانی، ۱۳۹۵)، بلکه با عنایت به اهمیت حیات جاوید، در عمل به تمام رفتارهای دیگرخواهانه بسط می‌یابد، زیرا در نهایت امر، منافع اخروی انسان‌ها با هم تضادی پیدا نمی‌کنند.

۳. از آنجا که بر مبنای انسان‌شناسی اسلام، کمال و سعادت انسان در سایه قرب الهی امکان‌پذیر

است و چنین تعالی نیز از طریق انجام اعمال اخلاقی صالح حاصل می‌گردد، اسلام در برنامه و دستورالعمل‌های خود، به دیدگاه‌های وظیفه‌گرایان نزدیک می‌شود، با این تفاوت که اخلاق اسلامی متناظر به وظایفی است که فاعل، آنها را برای هدف مادی و منافع دنیایی انجام نمی‌دهد (هرچند انجام فعل چنین نتیجه‌ای هم داشته باشد). به همین دلیل، در نظام اسلامی، صفاتی مانند راست‌گویی، عدالت‌خواهی و امانت‌داری، بدون توجه به پیامد دنیایی آن، ارزش محسوب می‌شوند.

۴. مکتب اخلاقی اسلام از نوع مکاتب قاعده‌نگر است (شیروانی، ۱۳۹۵)، یعنی انسان برای رسیدن به هدف مطلوب و سعادت نهایی خود، باید مسیری را دنبال کند که حدودش با قواعد کلی مشخص می‌گردد. این نظام بر بنیان‌هایی ثابت استوار است که از سرچشمه عمیق تعالیم دین مبین اسلام ناشی شده‌اند. یکی از این قواعد، قاعده و اصل «لطف» است که بر پایه آن، خداوند آنچه را که برای سعادت انسان ضروری بوده، از طریق شرع و عقل در اختیار او قرار داده است (سجادی، ۱۳۷۹). به عبارت دیگر، تربیت اخلاقی در اسلام از یک طرف مبتنی بر قواعد دین و شرع می‌باشد و از سوی دیگر، نوعی تربیت عقلانی است. البته تأکید بر عقل به معنای بی‌توجهی به ادراکات درونی و شهودی انسان نیست، چرا که در متون دینی، شواهد فراوانی یافت می‌شود که بر دریافت‌های شهودی انسان گواهی می‌دهند. «وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَرَدًّا»، «و خداوند کسانی را که هدایت یافته‌اند، بر هدایتشان می‌افزاید و نیکی‌های ماندگار نزد پروردگارت از حیث پاداش بهتر و خوش فرجام‌تر است» (مریم، ۷۶). بر این اساس، هر فردی به مدد نیروهای درونی و خدادادی خود و هدایت الهی، قادر است به شکلی بديهی، خوبی و بدی بسیاری از کارها را درک کند. علاوه بر این، رویکرد تربیت اخلاقی اسلامی، الگوگرا است. تکیه بر راهنمای موثقی چون قرآن و الگوهای مقتدری همچون پیامبر (ص) و ائمه اطهار (ع)، معتقدان به نظام اخلاقی اسلام را بر آن می‌دارد که همانند رسول خدا (ص)، اسوه‌ای حسنه برای متربی خود باشد. در این رویکرد بیش از آنکه بر قواعد گفتاری و زبانی تأکید شود، به عمل و کردار توصیه می‌شود، «فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ» (نور، ۳۶)، «وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا آمَاكُمُ وَأَوْلَادُكُمْ فِئْتَةٌ وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ» (نور، ۲۸). در واقع، از منظر اسلام فردی اخلاقی به حساب می‌آید که صفات و ویژگی‌های فکری و عملی خاصی داشته باشد. البته هر عملی اخلاقی محسوب نمی‌گردد، چون هر عملی از دو جزء نیت و شکل تشکیل یافته است. عملی دارای ارزش اخلاقی است که علاوه بر انطباق شکل آن با فرمان خداوند، نیت آن هم خالص برای خدا و رسیدن به قرب الهی باشد.

۵. اصول و ارزش‌های اخلاقی در اسلام، مطلق، پایدار و جهان شمول است. چون از یک طرف،

ریشه در کشش‌های عالی و فطرت یا بُعد غیرمادی انسان دارد و از سوئی، بر وحی الهی متکی می‌باشد که هر دو فراگیرند. به علاوه، اعتقاد به خداوند و پاداش و کیفر روز بازپسین، پشتوانه اجرایی آن‌ها است (سبحانی، ۱۳۸۴). علاوه بر اینکه اصول حاکم بر تربیت اخلاقی در تکامل شخصیتی انسان مؤثر واقع می‌گردند، سرچشمه الزامات اخلاقی، از سه منبع وحی، عقل و وجدان نشأت می‌گیرد که در مراحل مختلف رشد و تکامل انسان، نیروی لازم جهت انجام تکالیف اخلاقی را برای او فراهم می‌سازد. در تعالیم قرآنی، گرچه احساسات و عواطف سرچشمه الزامات اخلاقی بشمار نمی‌روند، اما تحریک عاطفی انسان در مسیر کسب فضایل و دوری از رذایل اخلاقی نیز مد نظر می‌باشد.

۶. مؤلفه‌های تربیت اخلاقی

۶-۱. سخن نیکو گفتن

سخن گفتن، از نعمت‌های بزرگ الهی است که نقش تعیین‌کننده‌ای در ساختار شخصیتی انسان دارد. «قرآن کریم علاوه بر تاکید بر اهمیت سخن، به گفتن سخن نیکو تاکید کرده است» (شجاعی، ۱۳۸۹، ص ۱۲۳-۱۱۵). امام علی (ع) در این باره می‌فرماید: «مردم را به خوبی مخاطب قرار دهید و با آنان به خوبی سخن بگویید تا پاسخی زیبا بشنوید. کسی که سخن نیکو بگوید، همیشه پیروز است. کسی که زبانش شیرین است، دوستانش بسیار هستند. زبانت را به نیکو سخن گفتن عادت ده، تا از سرزنش شدن درامان باشی، و زبانت را به نرم‌گویی و سلام کردن عادت ده، تا دوستداران تو افزون و دشمنان کم گردند» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۸، ج ۸، ص ۴۵۱).

۶-۲. وطن‌دوستی

مفهوم وطن‌دوستی در برخی از جوامع مفهوم و شکل خاصی داشته و در جوامع دیگر از شکلی متفاوت برخوردار است. به گفته کدکنی «حتی در یک جامعه نیز ممکن است در ادوار مختلف، مفهوم وطن به تناسب مسائل اجتماعی، ساختار حکومتی و بنیادهای سیاسی و اقتصادی، تغییر کند. از سوی دیگر، وی وطن را دارای دو مفهوم قومی و اقلیمی دانسته که هر یک از این دو مفهوم در طول دوره‌های مختلف با توجه به شرایط خاص آن دوره دستخوش تغییر شده است (کدکنی، ۲۰۱۰، ص ۱۷).

همچنین در حرمت و عزت «وطن» در کلام الله مجید آمده است: «خداوند شما را از نیکی کردن و رعایت عدالت نسبت به کسانی که در امر دین با شما پیکار نکردند و از خانه و دیارتان بیرون نراندند، نهی نمی‌کند، چرا که پروردگار عدالت پیشگان را دوست دارد. (او) تنها شما را از دوستی کسانی نهی می‌کند که

در امر دین، با شما پیکار کردند و شما را از خانه‌هایتان بیرون راندند، یا به بیرون راندن شما کمک کردند، (نهی تان می‌کند) از اینکه با آن‌ها دوستی کنید و هرکس آنها را دوست دارد، ظالم و ستمگر است» (ممتحنه، ۸-۹). «وطن دوستی یکی از اصلی‌ترین درون مایه‌های اشعار شاعران متعهد و وطن پرست نیز است، افرادی که از هنر شاعری خود به عنوان وسیله‌ای در راستای بهبود شرایط سیاسی و اجتماعی میهن بهره برده و تمامی تلاش خود را در این زمینه برای رسیدن به این هدف به کار بسته‌اند» (کدکنی، ۲۰۱۰، ص ۳۶).

۳-۶. پرهیزگاری و تقوا

تقوا در قرآن کریم اطاعت از پیامبران (آل عمران، ۵۰)، عامل پذیرش اعمال (مائده، ۳۷)، ملاک برتری نزد خدا (حجرات، ۱۳)، بهترین توشه (بقره، ۱۹۷) و شرط ایمان (مائده، ۵۷) معرفی شده است. طبق این آیات کلام الله مجید، تقوا به معنای «خدا ترسی و پروای خاص در وجود انسان است که سرچشمه و عامل فرمان برداری از خدا، انجام واجبات و نیز خویشتن‌داری از نافرمانی خدا است. از این‌رو، گاه تقوا به آن حالت ترس و پروای قلبی اطلاق می‌شود و گاهی نیز به فعل یا ترک فعل برخاسته از آن خدا ترسی.

۴-۶. قناعت

قناعت صفت نیکی است که باعث می‌شود انسان از عزت نفس، وجدان شریف و اخلاق نیکو برخوردار باشد. «قرآن کریم انسان‌ها را به قانع بودن توصیه می‌کند. به دلیل آنچه که از دست می‌دهید یا به دست می‌آورید، غمگین نشوید» (آل عمران، ۶). قناعت عبارت است از «درست و از روی برنامه زیستن» (موسوی، ۱۳۹۳، ص ۲۲).

۵-۶. نکوهش هوی و هوس‌های نفسانی

میل نفس و خواهش دل به کامرانی و شهوات را هوی و هوس می‌نامند. از نظر فلسفی، نفس نشانی از روح انسان است که مدیریت قوای نفسانی انسان را به عهده دارد. در اغلب موارد به دلیل افزون‌خواهی نیروهای نفسانی و تمایل به افراطی‌گری، آدمی دچار شهوت و غضب مفرط و خواسته‌های افراطی در راستای کامیابی و لذت طلبی و راحت خواهی می‌شود، که به آن هوای نفس اطلاق می‌گردد. در قرآن پیروی از هوی نفس مورد نکوهش و مذمت قرار گرفته است و کسانی که از هوی و هوس پیروی نمی‌کنند، مورد ستایش و تشویق پروردگار متعال قرار گرفته‌اند: «وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَ نَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ * فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ» (و اما کسی که از ایستادن در برابر پروردگارش هراسید و نفس خود را از هوس باز داشت، پس جایگاه او همان بهشت است) (نازعات، ۴۱؛ خرمشاهی، ۱۳۹۳، ج ۲، ص ۲۳۵۸).

۶-۶. کرامت انسانی و عزت نفس

عزت و سرافرازی یکی از صفاتی است که خداوند حکیم آن را برای خود و پیامبرش و مؤمنین اختصاص داده و در چند آیه شریفه به آن اشاره فرموده است (فاطر، ۱۰؛ یونس، ۶۵؛ نساء، ۱۳۹). در روایات، برای عزت و سرافرازی، موجبات و علل متعددی مطرح شده است، مثل انصاف، پایبندی به حق، گذشت، تواضع، شجاعت و... و یکی از آن‌ها یأس و ناامیدی از آنچه در نزد مردم است، می‌باشد که از این موجب و علت، تعبیر مختلفی می‌شود، مثل «استغناء از مردم»، «عزت نفس»، «کرامت نفس» و... بنابراین، عزت نفس به اعتبار منشاء آن، بخشی از اصل سرافرازی و عزتی است که در قرآن کریم به آن اشاره شده است. عزت نفس در حقیقت روحیه بی‌نیازی و یأس نسبت به مردم می‌باشد که در این زمینه روایات بسیاری وارد شده است. امام صادق (ع) می‌فرماید: «عزت، پیوسته بی‌قراری می‌کند تا آنکه به خانه‌ای درآید که اهل آن، چشم طمع به آنچه در دست مردم است، نداشته باشند و در آنجا مستقر می‌شود» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۸، ج ۸، ص ۳۷۴۰).

۶-۷. محبت و مهرورزی

محبت در لغت به معنای دوستی و علاقه است که می‌توان آن را به‌طور کلی به محبت به خود و محبت به دیگران تقسیم کرد. خدایی که خود رحمان، رحیم، ودود، رئوف و عطف می‌باشد، بندگان را نیز بر این سرشت آفریده است. خدای مهربان، بندگان را نیز به محبت و مهرورزی تشویق می‌کند، «ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَ تَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ» (بلد، ۱۷-۱۸). اسلام به شدت در پی آن است که محبت و برادری میان همه مسلمانان و حتی میان تمامی انسان‌ها گسترش یابد و تفاوت در نژاد، رنگ، زبان و وطن، آن‌ها را از یکدیگر جدا نسازد. امام صادق (ع) چنین سفارش می‌کند: «تَوَاصَلُوا وَ تَبَاؤُوا وَ تَرَاحَمُوا وَ تَعَاطَفُوا» (کلینی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۱۷۵).

۶-۸. صبر و بردباری

منظور از صبر همان استقامت در برابر مشکلات و حوادث گوناگون بوده که نقطه مقابل آن «جزع» و بی‌تابی است که به معنای از دست دادن مقاومت و تسلیم شدن در برابر مشکلات است. در قرآن در نزدیک به صد آیه، از صبر سخن به میان آمده، در حالی که هیچ‌یک از فضایل انسانی به این اندازه مورد تأکید قرار نگرفته است. این نکته نشان می‌دهد که قرآن برای صبر اهمیت ویژه و برای صابران اجر فراوانی قائل شده و می‌فرماید: «إِنَّمَا يُوفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (زمر، ۱۰)، و کلید ورود به بهشت، صبر و استقامت شمرده شده است؛ آنجا که می‌فرماید: فرشتگان بر در بهشت به استقبال

صابران می‌آیند و به آنها می‌گویند: «سَلَامٌ عَلَیْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ» (رعد، ۲۴).

۶-۹. دوری از تکبر و خودپسندی

یکی از سفارشات اخلاقی در آموزه‌های اسلام، دوری از تکبر و خودپسندی است. در این خصوص قرآن کریم دو فرمان مهم را بیان می‌کند: سفارش به تواضع و دوری از تکبر و دوری از خودپسندی و خودبزرگ‌بینی (لقمان، ۱۸).

۶-۱۰. طبیعت‌شناسی

طبیعت هر آن چیزی است که در اطراف ما وجود دارد و ساخته دست انسان نیست، از کوه، درخت و دریا گرفته تا درختچه‌های کوچک و بوته‌هایی که انسان هیچ نقشی در به وجود آوردن آن‌ها ندارد. «منظور از طبیعت، عالم مادی است، یعنی عالمی که از طریق حواس با آن در ارتباط هستیم. در قرآن کریم بیش از ۷۵۰ آیه وجود دارد که در آن‌ها به پدیده‌های طبیعی اشاره شده است (گلشنی، ۱۳۸۴، ص ۱۲۵). از نظر قرآن کریم طبیعت و آنچه در آن است نشانه‌های خداوند هستند و خداوند در جاهای مختلف قرآن بر این مسأله تأکید می‌کند.

۷. اهمیت و ضرورت پژوهش

بی‌گمان یکی از جنبه‌های مهم تربیت، تربیت دینی است. تعلیمات دین بر سه پایه اعتقادات، اخلاقیات و احکام بنا شده است. پژوهش حاضر به دنبال تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی پایه اول تا ششم ابتدایی، از لحاظ میزان توجه به مولفه‌های تربیت دینی با محور اخلاقیات است. کتب درسی مخصوصاً کتاب‌های فارسی، این رسالت مهم را به نوعی بر عهده دارند، زیرا برخاسته از فرهنگ غنی و اصیل اسلامی و ایرانی می‌باشند و بیان مسائلی اخلاقی با استفاده از ادبیات و عبارات شاعران و نویسندگان ادب فارسی می‌تواند تأثیری بس شگرف در شخصیت فرد داشته باشد. به ویژه آنکه یک فصل در کتاب‌های فارسی با عنوان ادبیات تعلیمی، با هدف پند و اندرز به مخاطبان خود سعی در روشنگری دارد. شمیسا در این باره می‌گوید: «آثاری که به تبیین دانش یا بیان مسائل اخلاقی، مذهبی و فلسفی با رویکرد ادبی می‌پردازند، اثر تعلیمی نامیده می‌شوند» (شمیسا، ۱۳۸۷، ص ۱۱۱).

۸. پیشینه پژوهش

در این بخش به تعدادی از تحقیقات مرتبط با موضوع پژوهش حاضر اشاره می‌شود.

کتاب‌ها: «تعلیم و تربیت در اسلام» (مطهری، ۱۳۷۵)، «پژوهشی در تعلیم و تربیت اسلامی»

(صانعی، ۱۳۷۸)، «نگاهی دوباره به تربیت اسلامی» (باقری، ۱۳۹۰)؛ **مقالات:** «تناسب نظام آموزش و پرورش رسمی با تربیت دینی» (سعیدی رضوانی، ۱۳۸۰)، «رویکردها در برنامه درسی و نسبت آنها با تعلیم و تربیت دینی» (اعتصامی، ۱۳۸۴)، «شاخص‌ها و آسیب‌های تربیت دینی» (کشاورز، ۱۳۸۷)، «طبیعت‌شناسی سعدی و دلالت‌های آن در تربیت عقلانی» (ایران‌منش، ۱۳۹۳)، «ارزیابی تربیت دینی دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر شیراز» (مرزوقی و دهقانی، ۱۳۹۸)؛ **پایان‌نامه:** «بررسی مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی سال دوم راهنمایی» (اسلامی، ۱۳۸۸).

بررسی تحقیقات مرتبط با پژوهش حاضر حاکی از آن است که که کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی از لحاظ میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت اخلاقی تحلیل محتوا نشده‌اند.

۹. یافته‌ها

در این قسمت پس از معرفی کتاب‌های فارسی ابتدایی، با توجه به اهداف پژوهش، به گزارش یافته‌های پژوهش پرداخته شده است. یافته‌های جداول شماره ۳، ۲، ۱ میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی به تفکیک پایه‌های اول، دوم، سوم، چهارم، پنجم و ششم را نشان می‌دهد. جدول شماره ۴، به مقایسه تحلیل محتوای کتاب فارسی دوره ابتدایی بر اساس کاربرد مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در پایه‌های مختلف و تفاوت کمی و کیفی آن می‌پردازد. شیوه کار به این شکل است که هر مؤلفه از کلیه دروس کتاب فارسی اول تا پایه ششم مورد بررسی قرار گرفته، سپس به سراغ مؤلفه بعدی خواهیم رفت. این روش به جهت پیوستگی و ترتیب و موالات مطالب و همچنین انسجام برای نتیجه‌گیری صورت می‌گیرد.

۹-۱. معرفی کتاب‌های فارسی ابتدایی

کتاب فارسی اول: این کتاب با نگراره آغاز شده است؛ این بدان معناست که گام نخست در آموزش زبان، پرورش سواد بصری به همراه رشد سواد شنیداری است که با دست‌ورزی‌هایی همراه شده است. همچنین درپی تقویت چشم، گوش، ماهیچه‌های دست و رشد توانایی‌های فراگیران، آموزش نشانه‌های خطی زبان آغاز می‌شود. دانش‌آموزان پس از آشنایی با شکل نوشتاری نشانه‌ها و کلمه‌ها، در کتاب نگارش از نمونه تحریری آن‌ها، بازنویسی و نمونه‌برداری می‌کنند. ذکر یک نکته ضروری به نظر می‌رسد که بدلیل آنکه یادگیری دانش‌آموزان در سنین مقطع ابتدایی بیشتر از راه دیداری شنیداری است تا نوشتاری، بنابراین، در فارسی دوره ابتدایی بیشتر دروس به صورت بصری (یعنی استفاده از تصویر) همراه است. این کتاب متشکل از ۲۲ درس بوده و در پایان بخش دوم و سوم «روان‌خوانی» آمده است.

در تهیه، تدوین و گزینش واژگان این متن‌ها به میزان پیشرفت زبان‌آموزی دانش‌آموزان با دقت فراوان، توجه شده است. از این‌رو، تکرار و تمرین در خوانش این متن‌ها، به رشد مهارت خواندن و پرورش توانایی درک آنان کمک خواهد کرد.

کتاب فارسی دوم: این کتاب بر اساس تقویت مهارت‌های زبانی (گوش دادن، سخن گفتن، خواندن و نوشتن) و قدرت تفکر و اندیشیدن طراحی و تدوین شده است. جمعاً دارای هفده درس است و هر درس علاوه بر درس (بخوان حفظ کن، بخوان و بیندیش و حکایت) دارای قسمت‌های دیگر می‌باشد. همچنین یک ستایش و هفت فصل و یک نیایش دارد و اینکه تعداد درس در هر فصل نسبت به فصل دیگر متفاوت است. همچنین درس یازدهم جهت تقویت نوشتار و تولید متن توسط دانش‌آموزان، متناسب با فرهنگ بومی دانش‌آموز در زمره درس‌های آزاد است. نکته قابل توجه اینکه، از این کتاب به بعد، برخلاف فارسی اول ابتدایی، حجم درس و حجم تصاویر بیشتر می‌شود، در حالی که در فارسی اول ابتدایی تعداد آن‌ها بیشتر بود.

کتاب فارسی سوم: همانند کتاب دوم ابتدایی، برای تقویت مهارت‌های زبانی نوشته شده؛ بر مهارت خواندن برای تقویت، تمرکز خواندن، درک اطلاعات و تلطیف و تفسیر متن تأکید زیادی دارد. این کتاب یک ستایش آغازین و هفت فصل شامل هفده درس و هر درس دارای اجزائی دیگر (بخوان و حفظ کن، بخوان و بیندیش، مثل و حکایت) و یک نیایش پایانی است. همانند فارسی دوم، حجم درس‌ها و تصاویر نسبت به کتاب‌های قبل بیشتر است، ولی به نظر می‌رسد که تعداد و کمیّت تصاویر کم‌تر باشد. درس سیزدهم کتاب، همراه با یک شعر حفظی در زمره دروس آزاد است که برای تقویت قدرت نوشتاری و تولید متن برای دانش‌آموزان کاربرد دارد.

کتاب فارسی چهارم: این کتاب در ساختار علمی و با محتوایی هدفمند برای پیشرفت مهارت‌های زبانی دانش‌آموزان طراحی شده است و بیشتر بر دریافت و درک زبان تمرکز داشته و تأکید بیشتری بر درست دیدن، درک خواندن و شنیدن دارد. این کتاب دارای یک ستایش، هفت فصل (هفده درس) و یک نیایش پایانی می‌باشد. همچنین دروس هشتم و نهم جهت تقویت و تولید متن توسط دانش‌آموزان در زمینه فرهنگ بومی طراحی شده و در زمره درس‌های آزاد است. هر درس نیز شامل قسمت‌های دیگری با عناوین بخوان و بیندیش، حکایت، مثل و شعر حفظی است، اگرچه ممکن است در یک درس، به یکی، دو تا و یا هر سه موضوع پرداخته باشد. نکته قابل توجه اینکه، در فارسی چهارم ابتدایی حجم دروس نسبت به فارسی سوم بیشتر شده و کتاب دارای نثر بیشتری نسبت به نظم می‌باشد.

کتاب فارسی پنجم: این کتاب با فارسی چهارم و ششم پیوستگی و همخوانی دارد و بر اساس دو پهنه

اصلی زبان‌آموزی «مهارت خواندن و مهارت نوشتن» طراحی و تدوین شده است و درس‌های آن در دو قالب نثر و نظم با توجه به توانایی درک و فهم دانش‌آموزان می‌باشد. این کتاب نیز همچون سایر کتاب‌های آموزشی طراحی شده از سوی آموزش و پرورش، با ستایش آغاز و دارای شش فصل (هفده درس) است. از سوی دیگر، دروس هفتم و دوازدهم جهت تقویت و تولید متن توسط دانش‌آموزان و استفاده از فرهنگ بومی همراه با یک نیاپیش‌پایانی در زمره درس‌های آزاد است. نکته قابل توجه اینکه، تفاوت این کتاب با فارسی چهارم ابتدایی در این است که حجم نوشتاری نسبت به آن بیشتر می‌باشد.

کتاب فارسی ششم: این کتاب با تکیه بر مبانی تعلیم و تربیت اسلامی و در چارچوب برنامه درسی ملی طراحی و تدوین شده است و بر دو رویکرد تربیتی و تقویت مهارت‌های فرازبانی (نقد، تفکر و تحلیل) تکیه دارد. اگرچه در فارسی اول همه چیز در خدمت نشانه‌های زبانی (الفبا) است، ولی در پایه‌های بالاتر مثل فارسی ششم، زبان گذرگاهی برای رفتن به دنیای معانی و مفهومی‌های علوم مختلف است. کتاب فارسی ششم نیز همانند فارسی پنجم دارای یک ستایش، شش فصل (هفده درس) و یک نیاپیش‌پایانی است و هر درس شامل قسمت‌هایی با عناوین بخوان و بیاندیش، بخوان و حفظ کن و حکایت می‌باشد، اگرچه ممکن است در یک درس، به یکی، دو تا و یا هر سه موضوع پرداخته باشد. همچنین دروس هفتم و سیزدهم جهت تقویت و تولید متن توسط دانش‌آموزان در زمره درس‌های آزاد است. نکته قابل توجه اینکه، در این کتاب استفاده از تصاویر نسبت به دیگر پایه‌های ابتدایی بسیار کم‌تر می‌باشد. به نظر می‌رسد این موضوع به دلیل رشد جسمی و فکری دانش‌آموزان است.

جدول ۱- تحلیل محتوای کتاب فارسی پایه اول بر اساس مؤلفه‌های تربیت اخلاقی

ردیف	مؤلفه	متن (واژه، نثر، نظم)	تصویر	مجموع فراوانی	درصد
۱	سخن نیکو گفتن	۳۰	۲۴	۵۴	۱۵,۳۴
۲	وطن‌دوستی	۱۱	۲۳	۳۴	۹,۶۶
۳	پرهیزگاری و تقوا	۰	۳	۳	۰,۸۵
۴	قناعت	۲	۸	۱۰	۲,۸۴
۵	نکوهش هوا و هوس نفسانی	۰	۰	۰	۰
۶	کرامت انسانی و عزت نفس	۰	۴	۴	۱,۱۴
۷	محبت و مهرورزی	۱۹	۴۵	۶۴	۱۸,۱۸
۸	صبر و بردباری	۰	۱	۱	۰,۲۸
۹	دوری از تکبر و خودپسندی	۰	۴	۴	۱,۱۴
۱۰	طبیعت‌شناسی	۵۹	۱۱۹	۱۷۸	۵۰,۵۷
	جمع			۳۵۲	۱۰۰

جدول ۲- تحلیل محتوای کتاب فارسی پایه دوم بر اساس مؤلفه‌های تربیت اخلاقی

ردیف	مؤلفه	متن (واژه، نثر، نظم)	تصویر	مجموع فراوانی	درصد	
۱	سخن نیکو گفتن	۲۸	۰	۲۸	۵,۷۳	
۲	وطن‌دوستی	۴۵	۲۶	۷۱	۱۴,۵۲	
۳	پرهیزگاری و تقوا	۱	۰	۱	۰,۲	
۴	قناعت	۳	۱	۴	۰,۸۲	
۵	نکوهش هوا و هوس نفسانی	۰	۰	۰	۰	
۶	کرامت انسانی و عزت نفس	۱۱	۷	۱۸	۳,۶۸	
۷	محبت و مهرورزی	۸۸	۲۷	۱۱۵	۲۳,۵۲	
۸	صبر و بردباری	۸	۰	۸	۱,۶۴	
۹	دوری از تکبر و خودپسندی	۳	۱	۴	۰,۸۲	
۱۰	طبیعت‌شناسی	۱۸۴	۵۶	۲۴۰	۴۹,۰۸	
جمع					۴۱۹	۱۰۰

جدول ۳- تحلیل محتوای کتاب فارسی پایه سوم بر اساس

ردیف	مؤلفه	متن (واژه، نثر، نظم)	تصویر	مجموع فراوانی	درصد	
۱	سخن نیکو گفتن	۷۶	۰	۷۶	۱۱,۸۴	
۲	وطن‌دوستی	۱۰۳	۲۲	۱۲۵	۱۹,۴۷	
۳	پرهیزگاری و تقوا	۱۴	۶	۲۰	۳,۱۲	
۴	قناعت	۲	۰	۲	۰,۳۱	
۵	نکوهش هوا و هوس نفسانی	۰	۰	۰	۰	
۶	کرامت انسانی و عزت نفس	۲۷	۸	۳۵	۵,۴۵	
۷	محبت و مهرورزی	۱۲۰	۱۸	۱۳۸	۲۱,۵	
۸	صبر و بردباری	۵	۰	۵	۰,۷۸	
۹	دوری از تکبر و خودپسندی	۱۱	۲	۱۳	۲,۰۲	
۱۰	طبیعت‌شناسی	۱۹۶	۳۲	۲۲۸	۳۵,۵۱	
جمع					۶۴۲	۱۰۰

جدول ۴- تحلیل محتوای کتاب فارسی پایه چهارم بر اساس مؤلفه‌های تربیت اخلاقی

ردیف	مؤلفه	متن (واژه، نثر، نظم)	تصویر	مجموع فراوانی	درصد
۱	سخن نیکو گفتن	۹۴	۳	۹۷	۱۱,۹۵
۲	وطن‌دوستی	۹۱	۱۲	۱۰۳	۱۲,۶۸
۳	پرهیزگاری و تقوا	۱۱	۰	۱۱	۱,۳۵
۴	قناعت	۳	۰	۳	۰,۳۷
۵	نکوهش هوا و هوس نفسانی	۱	۰	۱	۰,۱۲

ردیف	مؤلفه	متن (واژه، نثر، نظم)	تصویر	مجموع فراوانی	درصد
۶	کرامت انسانی و عزت نفس	۲۲	۳	۲۵	۳,۰۸
۷	محبت و مهرورزی	۱۴۳	۹	۱۵۲	۱۸,۷۲
۸	صبر و بردباری	۱۲	۱	۱۳	۱,۶
۹	دوری از تکبر و خودپسندی	۹	۱	۱۰	۱,۲۳
۱۰	طبیعت‌شناسی	۳۵۳	۴۴	۳۹۷	۴۸,۸۹
جمع					۱۰۰

جدول ۵- تحلیل محتوای کتاب فارسی پایه پنجم بر اساس مؤلفه‌های تربیت اخلاقی

ردیف	مؤلفه	متن (واژه، نثر، نظم)	تصویر	مجموع فراوانی	درصد
۱	سخن نیکو گفتن	۹۴	۰	۹۴	۹,۲۷
۲	وطن‌دوستی	۲۷۶	۹	۲۸۵	۲۸,۱۱
۳	پرهیزگاری و تقوا	۳۱	۰	۳۱	۳,۰۶
۴	قناعت	۱۰	۰	۱۰	۰,۹۹
۵	نکوهش هوا و هوس نفسانی	۱۳	۰	۱۳	۱,۲۸
۶	کرامت انسانی و عزت نفس	۴۵	۱	۴۶	۴,۵۴
۷	محبت و مهرورزی	۱۲۰	۵	۱۲۵	۱۲,۳۳
۸	صبر و بردباری	۱۲	۰	۱۲	۱,۱۸
۹	دوری از تکبر و خودپسندی	۲۳	۲	۲۵	۲,۴۷
۱۰	طبیعت‌شناسی	۳۳۵	۳۸	۳۷۳	۳۶,۷۹
جمع					۱۰۰

جدول ۶- تحلیل محتوای کتاب فارسی پایه ششم بر اساس مؤلفه‌های تربیت اخلاقی

ردیف	مؤلفه	متن (واژه، نثر، نظم)	تصویر	مجموع فراوانی	درصد
۱	سخن نیکو گفتن	۹۹	۳	۱۰۲	۱۵
۲	وطن‌دوستی	۱۷۵	۸	۱۸۳	۲۶,۹۱
۳	پرهیزگاری و تقوا	۴۱	۰	۴۱	۶,۰۳
۴	قناعت	۲۰	۰	۲۰	۲,۹۴
۵	نکوهش هوا و هوس نفسانی	۱۹	۰	۱۹	۲,۷۹
۶	کرامت انسانی و عزت نفس	۴۷	۱	۴۸	۷,۰۶
۷	محبت و مهرورزی	۵۴	۳	۵۷	۸,۳۸
۸	صبر و بردباری	۱۳	۰	۱۳	۱,۹۱
۹	دوری از تکبر و خودپسندی	۲۲	۰	۲۲	۳,۲۴
۱۰	طبیعت‌شناسی	۱۶۳	۱۲	۱۷۵	۲۵,۷۴
جمع					۱۰۰

جدول ۷- مقایسه تحلیل محتوای کتاب فارسی کلیه پایه‌های دوره ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های تربیت اخلاقی

ردیف	مؤلفه	پایه تحصیلی	متن (واژه، نثر، نظم)	تصویر	مجموع فراوانی	درصد
۱	سخن نیکو گفتن	اول	۳۰	۲۴	۵۴	۱۱,۹۷
		دوم	۲۸	۰	۲۸	۶,۲۱
		سوم	۷۶	۰	۷۶	۱۶,۸۵
		چهارم	۹۴	۳	۹۷	۲۱,۵۱
		پنجم	۹۴	۰	۹۴	۲۰,۸۴
		ششم	۹۹	۳	۱۰۲	۲۲,۶۲
جمع					۴۵۱	۱۱,۳۱
۲	وطن دوستی	اول	۱۱	۲۳	۳۴	۴,۲۴
		دوم	۴۵	۲۶	۷۱	۸,۸۶
		سوم	۱۰۳	۲۲	۱۲۵	۱۵,۶۱
		چهارم	۹۱	۱۲	۱۰۳	۱۲,۸۶
		پنجم	۲۷۶	۹	۲۸۵	۳۵,۵۸
		ششم	۱۷۵	۸	۱۸۳	۲۲,۸۵
جمع					۸۰۱	۲۰,۰۸
۳	پرهیزگاری و تقوا	اول	۰	۳	۳	۲,۸
		دوم	۱	۰	۱	۰,۹۳
		سوم	۱۴	۶	۲۰	۱۸,۶۹
		چهارم	۱۱	۰	۱۱	۱۰,۲۸
		پنجم	۳۱	۰	۳۱	۲۸,۹۷
		ششم	۴۱	۰	۴۱	۳۸,۳۲
جمع					۱۰۷	۲,۶۸
۴	قناعت	اول	۲	۸	۱۰	۲۰,۴۱
		دوم	۳	۱	۴	۸,۱۶
		سوم	۲	۰	۲	۴,۰۸
		چهارم	۳	۰	۳	۶,۱۲
		پنجم	۱۰	۰	۱۰	۲۰,۴۱
		ششم	۲۰	۰	۲۰	۴۰,۸۲
جمع					۴۹	۱,۲۳

ردیف	مؤلفه	پایه تحصیلی	متن (واژه، نثر، نظم)	تصویر	مجموع فراوانی	درصد
۵	نکوهش هوا و هوس نفسانی	اول	۰	۰	۰	۰
		دوم	۰	۰	۰	۰
		سوم	۰	۰	۰	۰
		چهارم	۱	۰	۱	۳,۰۳
		پنجم	۱۳	۰	۱۳	۳۹,۳۹
		ششم	۱۹	۰	۱۹	۵۷,۵۸
جمع					۳۳	۰,۸۳
۶	کرامت انسانی و عزت نفس	اول	۰	۴	۴	۲,۲۷
		دوم	۱۱	۷	۱۸	۱۰,۲۳
		سوم	۲۷	۸	۳۵	۱۹,۸۹
		چهارم	۲۲	۳	۲۵	۱۴,۲
		پنجم	۴۵	۱	۴۶	۲۶,۱۴
		ششم	۴۷	۱	۴۸	۲۷,۲۷
جمع					۱۷۶	۴,۴۱
۷	محبت و مهرورزی	اول	۱۹	۴۵	۶۴	۹,۸۳
		دوم	۸۸	۲۷	۱۱۵	۱۷,۶۷
		سوم	۱۲۰	۱۸	۱۳۸	۲۱,۲
		چهارم	۱۴۳	۹	۱۵۲	۲۳,۳۵
		پنجم	۱۲۰	۵	۱۲۵	۱۹,۲
		ششم	۵۴	۳	۵۷	۸,۷۶
جمع					۶۵۱	۱۶,۳۲
۸	صبر و بردباری	اول	۰	۱	۱	۱,۹۲
		دوم	۸	۰	۸	۱۵,۳۸
		سوم	۵	۰	۵	۹,۶۲
		چهارم	۱۲	۱	۱۳	۲۵
		پنجم	۱۲	۰	۱۲	۲۳,۰۸
		ششم	۱۳	۰	۱۳	۲۵
جمع					۵۲	۱,۳

ردیف	مؤلفه	پایه تحصیلی	متن (واژه، نثر، نظم)	تصویر	مجموع فراوانی	درصد
۹	دوری از تکبر و خودپسندی	اول	۰	۴	۴	۵,۱۳
		دوم	۳	۱	۴	۵,۱۳
		سوم	۱۱	۲	۱۳	۱۶,۶۷
		چهارم	۹	۱	۱۰	۱۲,۸۲
		پنجم	۲۳	۲	۲۵	۳۲,۰۵
		ششم	۲۲	۰	۲۲	۲۸,۳۱
جمع					۷۸	۱,۹۶
۱۰	طبیعت‌شناسی	اول	۵۹	۱۱۹	۱۷۸	۱۱,۱۹
		دوم	۱۸۴	۵۶	۲۴۰	۱۵,۰۸
		سوم	۱۹۶	۳۲	۲۲۸	۱۴,۳۳
		چهارم	۳۵۳	۴۴	۳۹۷	۲۴,۹۵
		پنجم	۳۳۵	۳۸	۳۷۳	۲۳,۴۴
		ششم	۱۶۳	۱۲	۱۷۵	۱۱
جمع					۱۵۹۱	۳۹,۸۸
جمع کل					۳۹۸۹	۱۰۰

۱۰. نتیجه‌گیری

تربیت اخلاقی در آموزش و پرورش جایگاه بسیار مهمی دارد، زیرا مدرسه مکانی است که در شکل‌دهی به شخصیت دانش‌آموزان و تربیت آن‌ها می‌تواند بسیار تأثیرگذار باشد. در این بین آثار ادبی و ادبیات فارسی کشورمان که برگرفته از اعتقادات و باورهای ایرانی و اسلامی است، دانش‌آموزان را با تربیت اخلاقی و دستاوردهای علمی و فرهنگی‌شان آشنا می‌سازد. در این پژوهش نتیجه و ما حاصل نمود مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتاب فارسی مقطع ابتدایی بررسی شد.

یافته‌های پژوهش نشان داد که در کتاب فارسی پایه اول، مؤلفه طبیعت‌شناسی به تعداد ۱۷۸ بار (۵۰/۵۷٪) چه به صورت تصویر که غالباً درصد بیشتری را تشکیل می‌دهد و چه به صورت واژه که درصد کم‌تری را به خود اختصاص می‌دهد، تکرار شده است. مؤلفه محبت و مهرورزی با ۶۴ بار تکرار (۱۸/۱۸٪) در رتبه دوم قرار دارد که این نشان می‌دهد که دانش‌آموزان پایه اول ابتدایی چون در سن پایینی به سر می‌برند و هنوز بسیار وابسته به خانواده هستند، نیاز به محبت در آن‌ها بیشتر است. کم‌ترین

مؤلفه در این کتاب نکوهش هوا و هوس نفسانی می‌باشد که نمود آن صفر است. به نظر می‌رسد که علت این موضوع سن پایین دانش‌آموزان در این مقطع و قابل درک نبودن این مسأله است، چراکه در این سنین فرایند یاددهی و یادگیری دانش‌آموزان بیشتر بر اساس دیده‌ها و شنیده‌های آنهاست.

در پایه دوم به سان پایه اول، طبیعت‌شناسی با تعداد ۲۴۰ بار تکرار (۴۹/۰۸٪)، بیشترین نمود را به خود اختصاص داده است، زیرا طبیعت و مثال‌های آن در این سنین برای دانش‌آموزان و روحیه آنان ملموس‌تر است. مؤلفه محبت و مهرورزی با ۱۱۵ بار تکرار (۲۳/۵۲٪) در رتبه دوم قرار دارد که نشان‌دهنده این است که نباید از کنار این موضوع به سادگی عبور کرد، زیرا علاوه بر آموزش درسی به دانش‌آموزان، محبت را نیز باید آموزش داد. مؤلفه نکوهش هوا و هوس نفسانی در این کتاب نیز همچون پایه اول، محلی از اعراب ندارد.

در پایه سوم همانند پایه‌های اول و دوم، طبیعت‌شناسی با تعداد ۲۲۸ بار تکرار (۳۵/۵۱٪) در رتبه اول قرار دارد که نشان می‌دهد چه اندازه طبیعت می‌تواند به انسان‌ها بیاموزد و اینکه انسان بدانند خداوند هر چیزی را بر اساس حکمتی آفریده و از آن باید درس بگیریم. مؤلفه محبت و مهرورزی با تعداد تکرار ۱۳۸ بار (۲۱/۵٪)، در رتبه دوم قرار دارد که نشان‌دهنده محبت به دانش‌آموزان پایه ابتدایی است و اینکه آنها بسیار نیازمند این مؤلفه هستند. چه بسا رفتار و کردار یکی از اولیای مدرسه باعث ایجاد علاقه و انگیزه برای دانش‌آموز و یا عکس آن شود. بنابراین، این موضوع نیاز به دقت بسیار دارد. به نظر می‌رسد، عدم بازتاب مؤلفه نکوهش هوا و هوس نفسانی در این کتاب، به دلیل سن دانش‌آموزان در این مقطع می‌باشد.

در پایه چهارم مؤلفه طبیعت‌شناسی با تعداد ۳۹۷ بار تکرار (۴۸/۸۹٪)، در رتبه اول قرار دارد. شناخت آفریده‌های پیرامون ما و اینکه هر روز بدون توجه جدی به آنها، از کنارشان عبور می‌کنیم، مورد بحث این کتاب است. مؤلفه محبت و مهرورزی با تعداد ۱۵۲ بار تکرار (۱۸/۷۲٪) در رتبه دوم قرار دارد. مؤلفه نکوهش هوا و هوس نفسانی با یک بار تکرار نشان‌دهنده این است که هنوز دانش‌آموزان ابتدایی از درک این مسائل آنگونه که باید و شاید، بر نمی‌آیند.

همچنین یافته‌های پژوهش نشان داد که در پایه پنجم مانند پایه قبلی، مؤلفه طبیعت‌شناسی با تعداد تکرار ۳۷۳ بار (۳۶/۷۹٪) بالاترین نمود را دارد. مؤلفه وطن‌دوستی با تعداد ۲۸۵ بار تکرار (۲۸/۱۱٪) در رتبه بعدی قرار دارد. این امر نشان‌دهنده اهمیت آن برای دانش‌آموزانی است که در سن بالاتری هستند و به آنها می‌آموزد که چه کسانی برای اعتلای وطن از جان خود گذشته‌اند و این

دانش‌آموزان باید تا جای ممکن در راه سربلندی وطن گام بردارند و در این راه از هیچ کوششی دریغ نورزند. مؤلفه قناعت با تعداد ۱۰ بار تکرار (۰/۹۹٪)، کم‌ترین تکرار مؤلفه را دارد که به نظر می‌رسد شایسته است با توجه به سن دانش‌آموزان در این پایه و قابل درک بودن و اهمیت این موضوع در شکل‌دهی شخصیت آنان، به این مهم بیشتر پرداخته می‌شد.

در پایه ششم، کتاب فارسی با تکیه بر مبانی تعلیم و تربیت اسلامی و در چارچوب برنامه درسی ملی طراحی و تدوین شده است و بر دو رویکرد تربیتی و تقویت مهارت‌های فرازبانی (نقد، تفکر و تحلیل) تکیه دارد. اگرچه در فارسی اول همه چیز در خدمت نشانه‌های زبانی (الفبا) است، ولی در پایه‌های بالاتر مثل فارسی ششم، زبان گذرگاهی، برای رفتن به دنیای معانی و مفاهیم علوم گوناگون است. در این کتاب برخلاف کتاب پنجم ابتدایی، مؤلفه وطن‌دوستی با تعداد تکرار ۱۸۳ بار (۲۶/۹۱٪) و طبیعت‌شناسی با تعداد تکرار ۱۷۵ (۲۵/۷۴٪) در رتبه‌های اول و دوم قرار دارند. در این پایه دانش‌آموزان شناخت بیشتری نسبت به وطن پیدا می‌کنند. شناخت از رستم که برای آزادی فرزندان وطن در هفت‌خوان مبارزه می‌کند و حتی اسبش در این راه، او را یاری می‌دهد و یا تشبیه وطن به مادری مهربان که همیشه آغوشی باز برای فرزندانش دارد و در راه اعتلای آن حاضریم تمام هستی خود را فدا کنیم، طبیعت نیز در این کتاب به عنوان مظهری از معرفت آفریدگار جلوه‌گر شده است. مؤلفه صبر و بردباری با تعداد تکرار ۱۳ بار (۱/۹۱٪) در جایگاه آخر قرار دارد و به نظر می‌رسد، با توجه به سن دانش‌آموزان پایه ششم و قابل درک بودن و اهمیت این موضوع در شکل‌گیری شخصیت آنان، می‌توان به این مؤلفه در این پایه بیشتر پرداخت.

از سوی دیگر، در کتاب‌های فارسی کلیه مقاطع پایه ابتدایی، در ۳۹۸۹ جمله (واژه نثر، نظم و تصویر) به مؤلفه‌های تربیت اخلاقی پرداخته شده است.

مؤلفه طبیعت‌شناسی با ۱۵۹۱ بار تکرار (۳۹/۸۸٪) دارای بیشترین فراوانی و مؤلفه نکوهش هوا و هوس نفسانی با ۳۳ مرتبه (۰/۸۳٪)، دارای کم‌ترین فراوانی در کلیه کتاب‌های فارسی مقاطع ابتدایی بودند. مؤلفه‌های بعدی به ترتیب بیشترین به کم‌ترین عبارتند از: وطن‌دوستی ۸۰۱ مرتبه (۲۰/۰۸٪)، محبت و مهرورزی ۶۵۱ مرتبه (۱۶/۳۲٪)، سخن نیکو گفتن ۴۵۱ مرتبه (۱۱/۳۱٪)، کرامت انسانی و عزت نفس ۱۷۶ مرتبه (۴/۴۱٪)، پرهیزگاری و تقوا ۱۰۷ مرتبه (۲/۶۸٪)، دوری از تکبر و خودپسندی ۷۸ مرتبه (۱/۹۶٪)، صبر و بردباری ۵۲ مرتبه (۱/۳٪)، قناعت ۴۹ مرتبه (۱/۲۳٪) و نکوهش هوا و هوس نفسانی ۳۳ مرتبه (۰/۸۳٪) بودند.

۱۱. پیشنهادات

۱. الگوی برنامه درسی مطلوب تربیت اخلاقی با استفاده از سایر الگوهای برنامه‌ریزی درسی طراحی گردد.
۲. پیشنهاد می‌شود صلاحیت‌ها و توانمندی‌های معلمان برای بهبود تعاملات اخلاقی بررسی شود.
۳. ویژگی‌ها و اهداف برنامه درسی درس تربیت اخلاقی ضمن ایجاد هماهنگی با کلیه دروس تدوین گردد.
۴. سایر کتاب‌های درسی دوره ابتدایی هم در ارتباط با رویکردهای مورد نظر این تحقیق با تکنیک تحلیل محتوا بررسی گردند.
۵. نحوه رویارویی سایر کارگزاران تربیت اخلاقی همچون خانواده، رسانه و... با برنامه درسی تربیت اخلاقی از نظر برنامه درسی پنهان مورد مطالعه قرار گیرد.
۶. محتوای برنامه‌های تلویزیونی و رسانه‌های جمعی مکتوب مانند روزنامه و مجله از منظر تربیت اخلاقی تحلیل شوند.
۷. برنامه درسی قصد شده و اجرا شده مبتنی بر الگوی پیشنهادی مقایسه گردند.

— منابع —

قرآن کریم.

- ابن مسکویه، ابو علی احمد بن محمد (۱۳۹۴). **تهذیب الأخلاق أو کتاب الطهاره فی تهذیب الاخلاق**. تحقیق و تنظیم سید حسین مومنی. تهران: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- اسلامی، مهدیه (۱۳۸۸). **بررسی مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی دوم راهنمایی**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه کاشان.
- پاپکین، ریچارد؛ آروم، استرول (۱۳۹۴). **کلیات فلسفه**. ترجمه سید جلال‌الدین مجتبیوی. تهران: دانشگاه تهران.
- تاج‌الدین، مرضیه؛ بازارگادی، مهرنوش (۱۳۸۸). مؤلفه‌ها و شاخص‌های تربیتی از دیدگاه قرآن کریم. کوثر، شماره ۳۲. خرمشاهی، بهاء‌الدین (۱۳۹۳). **دانشنامه قرآن**. انتشارات دوستان، ج ۲.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). **لغت‌نامه**. تهران: دانشگاه تهران، ج ۵.
- دیلمی، احمد (۱۳۷۹). **اخلاق اسلامی**. قم: نشر معارف.
- رضاداد نام، فاطمه (۱۳۹۰). **مبانی و راهکارهای تربیت اخلاقی در قرآن کریم**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده الهیات، دانشگاه فردوسی مشهد.
- سبحانی، جعفر (۱۳۸۴). **عرفی شدن دین**. قم: موسسه امام صادق (ع).
- سجادی، سید مهدی (۱۳۷۹). **رویکردها و روش‌های تربیت اخلاقی و ارزشی، بازنگری و نوع‌شناسی**. پژوهش‌های فلسفی-کلامی، شماره ۳.
- شجاعی، احمد (۱۳۸۹). **سخن نیکو از منظر قرآن**. معرفت، ۱۹(۱۵۲)، ص ۱۲۳-۱۱۵.
- شکوهی، غلامحسین (۱۳۹۰). **مبانی و اصول آموزش و پرورش**. مشهد: آستان قدس رضوی.
- شمیسا، سیروس (۱۳۸۷). **انواع ادبی**. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- شیروانی، علی (۱۳۹۵). **اخلاق اسلامی و مبانی نظری آن**. ویراسته رضا بابایی. قم: دارالفکر، ج ۵.
- طریحی، فخرالدین بن محمد (۱۳۸۷). **مجمع البحرین**. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ج ۲.
- غزالی، محمد بن محمد (۱۳۵۱). **احیاء علوم‌الدین**. ترجمه مویدالدین محمد خوارزمی. به کوشش حسین خدیو جم. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، ج ۳.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۸۵). **ترجمه اصول کافی**. ترجمه صادق حسن‌زاده. تهران: قائم آل محمد، ج ۲.
- گلشنی، مهدی (۱۳۸۴). **قرآن و علوم طبیعت**. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- محمدی ری شهری، محمد (۱۳۸۸). **میزان الحکمه**. قم: موسسه علمی-فرهنگی دارالحدیث، ج ۸.
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۹۴). **فلسفه اخلاق**. قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۵). **تعلیم و تربیت در اسلام**. تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۳). **انسان کامل**. تهران: صدرا، چاپ شصتم.
- موسوی نسب کرمانی، سید محمدرضا (۱۳۸۴). **آشنایی با روش تحلیل محتوا**. پژوهش، شماره ۲، ص ۲۸-۵.

موسوی، سید کاظم (۱۳۹۳). فضیلت قناعت در زندگی زن و مرد. زن و فرهنگ، ۶(۲۲)، ص ۲۷-۳۹.
 نوری، حسین بن محمدتقی (۱۴۰۷ق). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، بیروت: مؤسسه آل البيت (ع) لإحياء التراث، ج ۱۱.

Kadkani, M.R. (2010). Past Considered from home country. *Jornal of Bokhara*, 49(75), P. 15-45.

